

ÇEKOSLOVAKYA’NIN İŞGALİ VE BEHİCE BORAN

22 Eylül 2025

Yıldırım Koç

Çekoslovakya’nın işgali konusundaki tavır, sosyalist/komünist partiler arasındaki ilişki ve ülkelerin bağımsızlığı konusundaki tavrı yansıtmaktadır.

Sovyet Rusya ve ardından Sovyetler Birliği, bazı ülkelerde Kızıl Ordu sayesinde ülkenin komünistlerini işbaşına getirme ve bu komünistleri de kontrol altında tutma konusunda büyük bir sicile sahipti. 1920 yılı Nisan ayında Azerbaycan’da Sovyet Kızıl Ordusu sayesinde “Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” kurulmuştu. Azerbaycan ve benzeri devletler, Sovyetler Birliği’nin parçası olsalar da, “manda” konumundaydı. Bu ülkelerin komünist partileri de bağlı ve bağımlıydı.

1920-1922 döneminde Kızıl Ordu’nun en önemli komutanlarından Tukhachevsky ve bazı arkadaşlarına göre, Kızıl Ordu aracılığıyla komşu bir ülkede sosyalizm kurulabilirdi. Tukhachevski “Dışarıdan Devrim” başlıklı yazısında şöyle yazıyordu:

“Ayaklanma anından itibaren, proletarya yalnızca kendi ülkesinin burjuvazisiyle bir savaşa katılmakla kalmaz, fakat aynı zamanda -eşit olmayan koşullarla- tüm dünyanın burjuvazisiyle karşı karşıya gelir. Böylece, bu süreç geliştikçe, işçi sınıfı ile burjuva sınıf arasındaki mücadele tümüyle bir ülkeyle sınırlı olmaktan çıkar ve proletaryanın artık kendisini pasif bir rolle kısıtlamayacağı bir uluslararası savaşa dönüşür. İşçi sınıfının devrimci ordusunun komşu burjuva devletinin sınırlarının ötesine saldırması, orada burjuvazinin gücünü devirebilir ve diktatörlüğü, proletaryanın ellerine aktarabilir.

“Genel olarak, bir burjuva ülkesinde iktidarın ele geçirilmesi iki yolla olabilir. Birincisi, bu ülkedeki işçi sınıfının devrimci ayaklanması aracılığıyla; ve ikincisi, komşu proleter devletin silahlı eylemi aracılığıyla. Bu her iki durumda amaç aynıdır – sosyalist devrimi yapmak. Bu ikisinin de, doğal olarak, tüm ülkelerin işçileri için eşit değerde kabul edilmesi gerektiğinin nedeni budur.” (Tukhachevsky, Mikhail, “Revolution From Without,” New Left Review, May-June 1969, No.55)

Bu anlayış Sovyet yönetimindeki önderler tarafından paylaşılsa bile, Sovyetler Birliği’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan “halk demokrasileri” için de geçerli oldu. Sovyetler Birliği, Almanlardan kurtardığı halklar ve devletler üzerinde bir hegemonya kurdu. “Enternasyonalizm” adına kurulan bu hegemonya, ülkelerin bağımsızlığına büyük darbe indirdi. Çekoslovakya’nın işgali, Türkiye’deki sosyalistleri de bu hegemonya ilişkisini kabul edip etmeme konusunda bir karara zorladı.

Türkiye sosyalist hareketinin çok saygın isimlerinden Behice Boran’ın bu konuda başlangıçtaki tavrı son derece gerçekçi ve doğruyken, büyük olasılıkla bazı müdahaleler sonucunda daha sonraki yıllarda değişti.

Behice Boran, 20-21 Ağustos 1968 günleri Çekoslovakya’nın işgalinden hemen sonra, 27Ağustos 1968 tarihli Milliyet’te yayımlanan yazısında bu işgale çok açık bir biçimde karşı çıktı. Yazının önemli bölümleri aşağıda sunulmaktadır:

ÇEKOSLOVAKYA OLAYLARI, SOSYALİST DEMOKRASİ VE ULUSAL BAĞIMSIZLIK

İlkin hemen belirteyim ki. Sovyetler Birliğinin, Varşova Paktının diğer dört üyesiyle birlikte Çekoslovakya’ya yaptığı askeri müdahalenin hiçbir yönden haklı, hatta gerçekçi politika

bakımından geçerli görülebilecek tarafı yoktur. Bu müdahale milli bağımsızlık ve eşitlik haklarına olduğu kadar sosyalizm ve sosyalist enternasyonalizm ilkelerine de aykırıdır.

Sovyetler Birliği'nin güvenliği bakımından Doğu Almanya'nın ve Çekoslovakya'nın önemi, bu ülkelerden Sovyetlerin emin bulunmak isteği, gerçekçi bir politikanın tatsız, dikenli bir zorunluğu olarak da ileri sürülemez. Zira bu müdahalenin Çekoslovakya'yı uzun zaman Sovyetlerin istediği doğrultuda kontrol altında tutabileceği çok şüphelidir. Beri yandan bu müdahalenin Sovyetler Birliğinin güvenliği bakımından sağlayacağı hesaplanan faydalar doğurduğu ve doğuracağı zararlardan daha ağır basacak ölçüde değildir...

Sovyetler Birliğinde ve onun sistemini esas örnek alan Halk Cumhuriyetlerinde "işçi sınıfı diktatörlüğü" partinin, hatta parti içinde belirli bir kadronun gitgide tek bir kişinin müstebit, keyfi idaresi şeklini almıştır. Bu çeşit rejimler yirminci yüzyılın ikinci yarısında sürüp gidemezdi...

Şimdi Sosyalist Blok ülkelerinde beliren özgürlük istek ve hareketleri sosyalizmi uygulamada ihmal edilmiş bu sosyalist demokrasi ve insancıl değerler yönlerinin gerçekleştirilmesi zorunluluğunu ifade etmektedir. Her şeyden önce bu yeni hareketler, Sovyetler Birliğinde iç politik düzenin değişmesi, sosyalist demokrasinin gerçekleştirilmesi yönündedir: öbür ülkelerde ise yeni hareketlerin hem içe dönük demokratik ve moral bir niteliği vardır, hem de dışa dönük - Sovyetler Birliği'ne karşı- milli bağımsızlık yönü vardır, iç düzenlerde ekonomik alanda sosyalizme geçmek kendiliğinden sosyalist demokrasiyi ve insancıl değerleri gerçekleştiremediği gibi ülkeler arası ilişkilerde de hakim devlet tabi devlet ilişkisini ortadan kaldırmamış, sosyalist ülkelerarası ilişkilerde eşitliği, bağımsızlığı tam sağlamamıştır...

Geçirilen dönemde Sovyetler Birliği büyük, tecrübeli devlet olmak niteliğiyle her sorunda kendi sözünü geçirmek alışkanlığını, sosyalizmle ilgili sorunları en iyi ben bilirim zihniyetini edinmiştir ve bundan kolay kolay vazgeçecek gibi de görünmemekte.

Baştan beri içte sosyalist demokrasinin, dış ilişkilerde sosyalist "enternasyonalizm"inin ilkeleri ve şartları ihmal edilmeseydi bugünkü durum ve sorunlarla karşılaşılmazdı. Ama olan olmuş. Şimdi bu yönde değişimin zorunluğu kabul edilmeli ve cesaretle gereken değişiklikler yapılmalıdır. O kadar uzun bir dönem o kadar sert ve zorlu bir yönetimden sonra özgürlüklerin tanınması taşkınlıklara, rakkasın karşıt aşırı uca gitmesine yol açabilir...

Yirmi, yirmi beş, elli yıl süresince bu rejimler, işçilerin ve emekçi halkın sosyalist aydınların ve gençliğin, hiç değilse ağırlıklarını duyuracak ve rejimin sosyalist doğrultuda gelişmesini teminat altına alacak kadar büyük bir kısmını sosyalizme kazanmamışlarsa, suç kendilerindedir. Eğer durum böyle ise, hiç çaresi yok çözümler hatta bir açıdan gerilemeler olacaktır. Toplumların objektif gelişme şartları, doğrultuları, kanunları, iktidarların politikalarından, kararlarından zor ve baskı tedbirlerinden er geç daha ağır basar. Kapitalist sistemler kadar sosyalist sistemler için de bu böyledir. Yirmi, yirmi beş, elli yıl süresince bu rejimler, işçilerin ve emekçi halkın sosyalist aydınların ve gençliğin, hiç değilse ağırlıklarını duyuracak ve rejimin sosyalist doğrultuda gelişmesini teminat altına alacak kadar büyük bir kısmını sosyalizme kazanmamışlarsa, suç kendilerindedir. Eğer durum böyle ise, hiç çaresi yok çözümler hatta bir açıdan gerilemeler olacaktır. Toplumların objektif gelişme şartları, doğrultulan, kanunları, iktidarların politikalarından, kararlarından zor ve baskı tedbirlerinden er geç daha ağır basar. Kapitalist sistemler kadar sosyalist sistemler için de bu böyledir.

Alacağımız Ders

Bütün bu olup bitenlerden az gelişmiş ülkeler ve bu ülkelerin sosyalist hareketleri için alınacak dersler vardır. Birincisi, büyük ve güçlü devletlerin yanında askeri-sivil bloklara girmek milli bağımsızlıkla bağdaşmamaktadır. Her ülke, bu arada Türkiyemiz milli bağımsızlığını bütün yabancı ülkelere karşı savunabilecek şekilde örgütlenmek, donanmak, kalkınmayı ona göre planlamak ve bağımsızlığını kendine güvenerek sonuna kadar savunma azminde olmak zorundadır. Milletler bağımsızlıklarını kendileri savunabilecek güç ve azimde oldukları ölçüde başka milletlerle eşit ilişkiler kurabilirler. İkincisi, küçük devletler, hele Üçüncü Dünya denilen az gelişmiş ülkeler iki kampın dev devleti arasında sıkışmamak, ikisinden birini seçmek zorunda kalmamak için kendi aralarında bir dayanışma ve işbirliği kurma çabasını ciddiyetle

göstermelidirler. Üçüncüsü, sosyalizm sadece bir ekonomik sistem olmadığına göre sosyalist demokrasiyi kurmaya ilk andan başlanmadıkça, moral değerlere birinci planda yer vermedikçe, sağlam bir şekilde ve tam anlamıyla gerçekleştirilemez.

Milliyet, 27 Ağustos 1968 (Behice Boran, Yazılar Konuşmalar Söyleşiler Savunmalar C.1, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2010;681-684)

Behice Boran, aynı günlerde TİP'in Beşiktaş ilçe örgütünde düzenlenen toplantıda da benzer bir görüş ileri sürdü:

TİP'te bir sohbet toplantısı

Sayın Behice Boran'ın katılmasıyla TİP Beşiktaş ilçesinde, geçtiğimiz Çarşamba akşamı düzenlenen söyleşi, Orhan Taylan'ın açıklanmasını istediği Çekoslovakya olayları üzerinde başladı. Konuşmacı Boran, bu konuyu Milliyet gazetesinde açıklamış olduğunu belirttikten sonra, özetle; gerek Sovyetler Birliği, gerekse etrafındaki ülkelerde, bugün uygulanmakta olan sistemin, zorunlu olarak gelecekteki bir sosyalist düzene örnek olamayacağını söyledi.

Bu ülkelerde yöneticiler isteseler de, istemeseler de köklü değişiklikler olacaktı. Sosyalizm, gerçek bir hürriyet anlayışı içersinde insanların mutluluğuna yönelmeliydi. Behice Hanım devamla; Sovyetler Birliği ve etrafındaki ülkelerde partinin bir anlamda parti içinde belirli kimselerin diktatörlüğünün 20. yüzyılda sürüp gidemeyeceğini de kendi açısından açıkladı. (Türk Solu, 3 Eylül 1968, sayı 42)

Behice Boran 19 Şubat 1969 günü Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada da devletlerin tam bağımsızlığını, egemenlik haklarına saygıyı ve iç işlerine karışılmaması gerektiğini vurguladı:

Son zamanlarda bilindiği gibi tehlikeli noktalar Batı Avrupa' da ve Ortadoğu'da olmuştur. Çekoslovakya olayları, küçük devletlerin büyük devletlerle askeri ittifaklara girmelerinin taşıdığı sakıncaları, ulusal bağımsızlıklarını, egemenlik haklarını korumakta karşılaştıkları zorlukları bir kere daha göstermiştir ki bu sakıncalara TİP öteden beri işaret edegelmiştir. TİP Türkiye'nin tam bağımsızlığı konusunda son derece titiz olduğu kadar, bütün diğer devletlerin de tam bağımsızlığına, egemenlik haklarına saygı gösterilmesini, iç işlerine müdahale edilmemesini ister ve bunu dış politikanın temel kuralı olarak kabul eder.

Çekoslovakya olaylarının Batı Avrupa'da kuvvet ilişkileri dengesini değiştirip değiştirmedeği tartışmalara yol açmıştır. Ünlü İngiliz gazetesi The Times, durumun bir incelemesini yaptıktan sonra Avrupa' da yirmi yıldır durum aynı kalmıştır, sonucuna varıyor. Bize bu yargı doğru gibi görünüyor, ama bir başka sonuç doğurmuştur bu olaylar. O da, askeri bloklar sorunu yine ön plana çıkmıştır ve NATO ittifakını kuvvetlendirme kararı alınmıştır. Kendi askeri gücünü artırmak, nükleer silahlara sahip olmak ve Avrupa'nın yine en güçlü askeri devleti olma amacını güden Federal Almanya'nın Çekoslovakya olaylarını ve bunun ardından alınan NATO'yu güçlendirme kararını bu amaçlarını gerçekleştirmek için birer araç olarak kullanmak istediği anlaşılıyor. (Behice Boran, Yazılar, Konuşmalar, Söyleşiler, Savunmalar, Cilt 2, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2010;1107)

Behice Boran, 16 Temmuz 1976 tarihli Çark Başak'ta yayımlanan "1961-1971 Türkiye İşçi Partisi" başlıklı yazısında, "Çekoslovakya'ya diğer sosyalist ülkelerce yapılan müdahale"nin parti içindeki ayrılıklardaki rolünü şöyle anlatıyordu:

Parti yönetiminde ve saflarında meydana gelen görüş ayrılığı ve uyuşmazlık basında ve parti dışı çevrelerde genellikle 1968 yazında Çekoslovakya'ya diğer sosyalist ülkelerce yapılan müdahaleye ilişkin gösterilir, oysa görüş ayrılığı ve uyuşmazlık çok daha temel sorunları, daha

geniş bir alanı kapsıyordu. Örneğin, Genel Yönetim Kurulundaki tartışmalarda ortaya çıktı ki, Genel Başkan, eğitim ve örgütlenmenin ciddi, mutlaka çözülmesi gereken bir sorun haline geldiği görüşünde değildi. Parti üyeleri şöyle dursun, Partiye seçimlerde verilen oyların dahi "bilinçli" olduğu kanısındaydı. 1966'dan sonra eğitim sorununun Genel Merkezce sıkı bir şekilde ele alınmamış olmasında bu tutumun da rol oynamış olduğu açıktı. (Boran,2010;1532)

Uğur Mumcu, 12 Eylül Darbesi sonrasında Behice Boran ile Federal Almanya'da uzun bir görüşme yaptı ve bu görüşme *Bir Uzun Yürüyüş* adıyla yayımlandı. Behice Boran, Çekoslovakya'nın işgali konusundaki görüşlerine ilişkin bir özeleştiri yaptı:

Çekoslovakya olayını nasıl karşıladığım sorunuza gelince: Milliyet'te çıkan (...) alıntı yaptığınız yazıdan anlaşılacağı üzere, çok olumsuz karşıladım.

Olayı, (...) "çok açık biçimde eleştirdiğim kınadığım" doğrudur, ama bundan, benim tavrım ile Aybar'ın tavrının özdeş olduğu sonucu çıkmaz. O yazı o zamanki tavrımı savunmak için söylemiyorum bunu, yazıdaki hatalar zamanla ortaya çıktı. Aybar'la aramızdaki tavır farkını belirtmek istiyorum sadece. (Mumcu, Uğur, Bir Uzun Yürüyüş, um:ag yay., Ankara, 1996;55)

Benimki bir durum değerlendirmesi ve eleştiriydi, onun için de o olayla sınırlı kaldı. Aybar'ın tavrı ise "anti-Sovyetizm"di. "Anti-Sovyetizm" şu veya bu olaya ilişkin eleştirinin ötesinde, Sovyetler Birliği'ne karşı bütününde hasım, kalıcı bir tutumdur en azından.

Bense, nedenleri ne olursa olsun, istikrarsızlığa düşmüş bir ülkenin sosyalist sistemini, sosyalizm karşıtı eğilim ve güçlere karşı savunmak ve korumak için her türlü yardımın, askerisi de dahil, yapılmasını anlıyordum. Hem enternasyonalist dayanışma ve yardımlaşma gereği idi, hem de bundan da öte, kapitalizmin hortlatılması, toplumun geriye götürülmesi girişimlerine kesinkes izin verilemezdi. Ne var ki ben Çekoslovakya'da oluşan kritik durumu, o zaman böyle bir durum olarak değerlendiremedim.

Partinin ciddi hatalar işlemiş olduğu, vahimleşen durumun kontrolünü büyük ölçüde yitirdiği bence açıktı, ama parti ve sosyalist sistem kendi içinden çıkaracağı sağlıklı, yetenekli unsurlar ve güçlerle kendi kendisini yineleyebilir, durumunu düzeltebilir gibi geliyordu bana, Dubçek ve yandaşlarının girişimlerini bu yönde değerlendiriyordum. Çekoslovakya'daki durum ve gelişmelerin içyüzünü bilmemek ve Batılı komünist çevrelerde Dubçek'in desteklenmesi, "Prag baharı"ndan söz edilmesi, böyle bir değerlendirme yapmamda herhalde etken olmuştur. Böyle değerlendirince de Sovyetler'in davranışını çok hatalı buluyordum. Bir süre bu görüşü korudum. (Mumcu,1996;56)

Eleştirim, bütününde, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne veya Sovyet sosyalist sistemine değil, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin kendisi tarafından açıklanmış, eleştirilmiş, hesabı görülmüş, tarihe mal olmuş bir yönetim anlayışı ve uygulamalarına yöneliktir.

Dediğim gibi olumsuz tavrımı bir süre korudum. Zaman kafamdaki düğümü çözdü. Yapılan işlerin doğru olup olmadığı, alınan sonuçlarla kanıtlanır. Bu işlere ilişkin değerlendirme ve eleştirilerin doğruluk derecesi de bu sonuçlara göre ölçülür. Zaman açısından bakınca, 1968'in son yarısından başlayarak partinin hızla toparlanıp bugünkü duruma gelmesi, benim görüş ve yorumlarımin isabetsizliğini kanıtladı. (Mumcu,1996;57)

Çekoslovak partisi ve toplumsal sisteminde sağlıklı ve sağlam unsur ve güçler bulunmasaydı, bu kesimin elinde parti toplumdan destek görmeseydi, 1968 krizinden sonra böylesine çabuk toparlanmazdı. "Devrim ihraç edilemez", bu çok doğru, çok önemli bir sözdür. Ben partideki bu sağlıklı ve sağlam unsurların kimler olduğunu teşhiste yanılmıştım. (Mumcu,1996;57)